

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 10΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ
17ος-20ος ΑΙΩΝΑΣ

Αφιέρωμα στα 150 χρόνια από την Ένωση, 1864-2014

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Γιορτές Λόγου και Τέχνης

Λευκάδα, 8-9 Αυγούστου 2014

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2015

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΙΘ΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

**ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ
17⁰Σ-20⁰Σ ΑΙΩΝΑΣ**

Αφιέρωμα στα 150 χρόνια από την Ένωση, 1864-2014

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Γιορτές Λόγου και Τέχνης

Λευκάδα, 8-9 Αυγούστου 2014

ΑΘΗΝΑ 2015

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΟΤΗΤΩΝ*

Την ιόνια ταυτότητα γενικά, αλλά και την ταυτότητα κάθε νησιού ξεχωριστά και με διαφορετικές χρονικότητες, θα μπορούσαμε να τις ανιχνεύσουμε και στα χρόνια της Βενετοκρατίας, οπωσδήποτε με αχνότερα γνωρίσματα. Η απόβαση των Δημοκρατικών Γάλλων στα Ιόνια Νησιά, στα μέσα του 1797, αλλάζει τον βηματισμό της Ιστορίας, καταλύοντας την τάξη των πραγμάτων που είχε επιβάλει και διατηρούσε, ακόμη και παρακμασμένη, η Βενετία. Ο ευρωσεισμός της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 καλά κρατούσε και τα Ιόνια Νησιά θα ζούσαν τη νέα πραγματικότητα, καθώς για μια εικοσαετία θα ακολουθούσαν οι μετασεισμοί, που είναι γνωστοί με τα ονόματα: Δημοκρατικοί Γάλλοι, Ρωσοτούρκοι, Επτάνησος Πολιτεία, Αυτοκρατορικοί Γάλλοι, Άγγλοι, Αγγλική Προστασία.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ιόνιας ταυτότητας, στον πυκνό χρόνο όλης αυτής της μεταβατικής περιόδου, είναι η έκφραση έντονων εθνοτικών στοιχείων με καταλύτη στο φανέρωμά τους τα συνθήματα της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της αναγέννησης της αρχαίας δημοκρατικής κληρονομιάς, που έσπειραν ο προφορικός, ο γραπτός και ο τυπωμένος λόγος των γαλλικών προκηρύξεων και οι συμβολισμοί και οι παραστάσεις στον δημόσιο χώρο. Όλα αυτά ήταν σύλληψη του Βοναπάρτη για την τόσο αριστοτεχνικά σχεδιασμένη απόβαση των Γάλλων στην Κέρκυρα, με τη σημαία του Αγίου Μάρκου, για μια μετάβαση ανεπαισθήτως από τη βενετική στη γαλλική κυριαρχία.

* Η ανακοίνωση είναι προχώρημα και προέκταση της ανακοίνωσής μου στο Θ' Πανιόνιο Συνέδριο, Παξοί 2010: «Η εθνική ιδεολογία και η επτανησιακή ελληνοφωνία», Εταιρεία Παξινών Μελετών, Θ' Πανιόνιο Συνέδριο, Παξοί, 26-30 Μαΐου 2010, Πρακτικά, τ. Β', Παξοί 2014, σ. 349-370. Το πρώτο μέρος, μάλιστα, αυτής της ανακοίνωσης είναι εράνισμα από την παραπάνω δημοσίευση, γι' αυτό παραλείπεται ο εκτεταμένος υποσελίδιος υπομνηματισμός των ερανισμένων τμημάτων της.

Τα συνειδητοποιούμενα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της ιόνιας ταυτότητας, που απαντούν στα ερωτήματα για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον κάθε νησιού, αλλά και όλων μαζί, προβάλλονται και επιβεβαιώνονται στον ιταλικό πολιτισμικό γαλαξία, διεκδικώντας την αναγνώρισή τους από τις δομές της παιδείας και του πολιτισμού, στο συνεχές των οποίων εξακολουθούν να είναι ενταγμένοι οι Ιόνιοι, αλλά και γιατί οι πολιτικές αλλαγές, που ανατρέπουν και ρυθμίζουν τη ζωή τους, προκύπτουν από τις Συνθήκες των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Οι διαδοχικοί κυρίαρχοι ίσως δεν θέλησαν και πάντως δεν πρόλαβαν να αμφισβητήσουν το ιταλικό πλαίσιο της ιόνιας πολιτισμικής παράδοσης, όσο και αν, παράλληλα με την προώθηση της δικής τους κουλτούρας, θα διακηρύξουν την ανάγκη στήριξης της ελληνικής παιδείας και γλώσσας, παραχωρώντας θεσμούς, χώρους και μέσα για τη βελτίωσή τους.

Η ιόνια ελευθερία που επαγγέλθηκαν οι Γάλλοι το 1797, παρ' όλες τις διαψεύσεις, τις συρρικνώσεις και τα πισωγυρίσματα, ποτέ δεν αναιρέθηκε, αλλά οι κυρίαρχοι φρόντιζαν πάντα να τονίζουν το πλαίσιο λειτουργίας που επέβαλαν, το οποίο δεν ήταν σταθερό, αφού τα Συντάγματα της Επτανήσου Πολιτείας ή της Βρετανικής Προστασίας τους άφηναν όλα τα περιθώρια για τις δικές τους επιλογές, που εφάρμοζαν σε συνεργασία με τις ανώτερες τάξεις σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο.

Η συμμετοχή των Ιονίων στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές προϋπέθετε τη συνέχιση των ουσιαστικών ιταλικών σπουδών μέσω της οικοδιδασκαλίας για τη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση και τις σπουδές στα πανεπιστήμια της Ιταλίας, που εξασφάλιζαν τα υψηλά εισοδήματα των ανώτερων τάξεων, αλλά και τα αγροτικά εισοδήματα, για να θυμηθούμε τη μαρτυρία της εποχής για τη σχέση της σταφίδας με τα επαγγέλματα και τους δοτόρους. Όλοι αυτοί οι ιταλοσπουδαγμένοι που γύριζαν στα Επτάνησα, θα συνέχιζαν την ιταλοφωνία, την ιταλογραφία και τις σχέσεις με την Ιταλία.

Η διατήρηση αυτής της στενής σχέσης των Επτανησίων με την ιταλική γλώσσα και παιδεία φανερώνει ότι τα πολιτισμικά φαινόμενα έχουν αργότερους, και γι' αυτό αποτελεσματικότερους για την επιβίωσή τους, ρυθμούς προσαρμογών και αντέχουν στις πολιτικές μεταβολές, ακόμη και στις ιδεολογικές, όταν εκλείψει το παλιό πολιτικό και ιδεολογικό κοσμοείδωλο, όπως έγινε στην περίπτωση μας με την κατάρυση της βενετικής κυριαρχίας. Βέβαια, στην περίπτωση των Επτανησίων οι διάδοχες κυριαρχίες δεν αμφισβήτησαν την ιόνια ελευθερία ευθέως και δεν προσάρτησαν πολιτικά τα Επτάνησα, αλλά βρήκαν τρόπους να τους στερήσουν κάθε δυνατότητα διεκδίκησης ανεξαρτησίας και αυτοδιάθεσης, που θα τους επέτρεπε να συγκροτήσουν τον δικό τους ιδεολογικό χάρτη. Οι Επτανήσιοι θα τοποθε-

τούνται ατομικά και ταξικά απέναντι στα μεγάλα ιδεολογικά κινήματα, με κύριο αυτό της αρχής των εθνοτήτων, αλλά θα γνωρίζουν ότι η πολιτική τους τύχη εξαρτάται από τις θελήσεις των κυριάρχων και των δυνατών του κόσμου και, κυρίως, από τις εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος, και μάλιστα μετά τη βαθιά τομή της Επανάστασης του 1821, έστω και αν η έκβασή της δεν στάθηκε ικανή να επηρεάσει άμεσα τις δικές τους τύχες.

Η μη δημιουργία νέου ιδεολογικού πλαισίου από τους Επτανησίους, που βρίσκονται σε κατάσταση αναζήτησης πολιτικών προσανατολισμών, είναι σε αντιστοιχία με τις αναζητήσεις του ιταλικού έθνους και αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος για τη διατήρηση των Ιονίων στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές. Η ένταξη αυτή δεν θα απειληθεί έως ότου το ελληνικό εθνικό κέντρο θα συγκροτηθεί ιδεολογικά και θα αποτελέσει σημείο φερέγγυας αναφοράς των αλύτρωτων ομογενών και εκείνων της διασποράς. Η μεγάλη εθνική Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία σύγχρονου κράτους, γεγονός που κόβει την ελληνική Ιστορία στα δύο, δεν είχε στενό πολιτικό αντίκρισμα για τους Επτανησίους, καθώς δεν άλλαξε η πολιτική της Προστασίας που τους απαγόρευε τη συμμετοχή, θεσπίζοντας εξοντωτικές συνέπειες για όσους περνούσαν στις τάξεις των αγωνιστών. Εκτός από αυτούς τους αγωνιστές-συνδέσμους με την Επανάσταση, οι Επτανήσιοι υποδέχτηκαν τους κυνηγημένους και τους πρόσφυγες του Αγώνα. Αλλά στους ιδρυτές του ελληνικού κράτους δεν περιλαμβάνονται οι Επτανήσιοι, αφού η συμμετοχή τους στον Αγώνα δεν ήταν ομαδική, όπως ίσχυσε και για άλλους όμαιμους αδελφούς, που χαρακτηρίστηκαν ετερόχθονες και, επομένως, υπο-αντιπροσωπεύτηκαν στους νέους πολιτικούς σχηματισμούς, ενώ η φριχτή απόρριψη της καποδιστριακής πολιτικής πρότασης, που είχε πλαισιωθεί και από Επτανησίους, υποβάθμισε την, έτσι κι αλλιώς, αμφισβητούμενη επτανησιακή αξία στο εθνικό χρηματιστήριο.

Η επτανησιακότητα και οι επί μέρους νησιωτικές τοπικότητες δοκιμάζονται μπροστά στο αίτημα συμμετοχής στο εθνικό κέντρο, καθώς αυτό οδεύει στην κρυστάλλωση της ιδεολογίας του και απαιτεί προσχώρηση σε νέες συνειδητοποιήσεις, όπως είναι η ιστορική συνέχεια, η κοινή γλώσσα και ο κοινός πολιτισμός, η συμμετοχή στους αγώνες τους έθνους. Η ιταλοφωνία και η ιταλογραφία είναι από τα πρώτα που έπρεπε να θυσιαστούν, και αυτές ήταν πρακτική κυρίως των ανώτερων τάξεων που, αν δεν νοσταλγούσαν τη βενετική κυριαρχία, προσπαθούσαν πάντως και πετύχαιναν να διατηρήσουν σε μεγάλο βαθμό τα προνόμια της βενετικής εποχής. Από την πολιτισμική άποψη, τα εμπόδια ήταν ουσιαστικότερα, καθώς η ιταλοφωνία και η ιταλογραφία, όπως σημειώθηκε, ήταν αναντικατάστατο όχημα για τη συμμετοχή στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές, το μόνο ανοιχτό δυσμικό παράθυρο.

Η μικρή συμμετοχή στους αγώνες του έθνους διαχρονικά δεν μπορούσε εύκολα να δικαιολογηθεί, αφού οι αγώνες των Ελλαδιτών κατά των Τούρκων υπερετερούσαν σε σύγκριση με τις επτανησιακές κινήσεις κατά των Φράγκων και των Βενετών, αλλά και πρόσφατα των Άγγλων. Αλλά και η συμμετοχή των Επτανησίων στην Επανάσταση του 1821 δεν μπορούσε να παρουσιαστεί ως μεγάλη, αφού και ανοργάνωτη υπήρξε και τα απογραφικά της στοιχεία δεν είχαν συγκεντρωθεί για να την αναδείξουν. Ακόμη και η συμμετοχή των Ιονίων στην πνευματική διαχρονική παρουσία του γένους μπορούσε να αμφισβητηθεί, παρ' όλες τις φιλότιμες προσπάθειες των Επτανησίων χρονογράφων και γραμματολόγων να περιλαμβάνουν και την ιταλόγραφη παραγωγή των απαριθμημένων λογίων.

Όλα αυτά καθώς πλησιάζουμε τα μέσα του 19ου αιώνα και το ριζοσπαστικό κίνημα στα Επτάνησα θα σαλπίσει το ενωτικό σύνθημα και θα επιβάλει και στους αντιδρώντες ή αδιάφορους Επτανησίους την ανοχή ή τη συμμετοχή και στην Προστασία, όχι χωρίς αγώνες και αίμα, την τακτική της υποχώρησης, που θα καταλήξει στην αποδοχή της Ένωσης.

Η ετοιμασία των διαπιστευτηρίων για την είσοδο στον εθνικό νυμφώνα, με πρώτιστο κριτήριο τα εθνικά φρονήματα και τις πράξεις που αντιστοιχούσαν σε αυτά, είχε αρχίσει. Όσο το περιεχόμενό της θα γινόταν βαρύτερο, τόσο θα στηρίζονταν οι ελπίδες της ευπρεπούς παρουσίας και της διεκδίκησης ισοτιμίας στο νεωτερικό κράτος, που δεν αναγνώριζε μεσαιωνικούς τίτλους.

Υπήρχε όμως και η θετική και μαχητική προσέγγιση του διλήμματος των Επτανησίων, δηλαδή αν θα έμεναν στο πολιτικό πλαίσιο ενός, έστω ολοένα μεταρρυθμιζόμενου, προτεκτοράτου ή θα επέλεγαν την ενσωμάτωση στο εθνικό κέντρο, καθώς και οι δύο λύσεις είχαν οπαδούς, αντιπάλους και αδιάφορους. Όσοι πρωτοστατούσαν για την επιλογή κάθε λύσης έπρεπε να εξασφαλίσουν συμμαχίες, να θυσιάσουν παλαιότερες επιλογές και βολές, και να αρθρώσουν ιδεολογικό λόγο για να στηρίξουν την επιδιωκόμενη λύση. Οι υποστηρικτές της Ένωσης έπρεπε να γνωρίσουν το εθνικό κέντρο και να πείσουν την ηγεσία του ότι αξίζουν οι Ιόνιοι υποστήριξης και ισότιμης υποδοχής, παρά τη διαφορετική πορεία πολλών αιώνων, τη μη συμμετοχή τους στους αγώνες του έθνους που βρέθηκε κάτω από την οθωμανική κατοχή, οργανώθηκε, εξεγέρθηκε, νίκησε και δημιούργησε το αναγνωρισμένο κράτος που πορευόταν με διαφορετικές ιδεολογικές συντεταγμένες. Να δικαιολογήσουν την πειθαρχημένη συμμετοχή των ανώτερων τάξεων της Επτανήσου στη διαχείριση της βενετικής εξουσίας, κάποτε τον εξιταλισμό τους και την αποκλειστική ιταλοφωνία τους: το προικοσύμφωνο έπρεπε να συνταχθεί και το ένδυμα γάμου αφορούσε σε όλο τον ιόνιο πληθυσμό, αλλά

οι ηγετικές του τάξεις έπρεπε να απαντήσουν, με πρώτη, αυτή τη φορά, την πνευματική ελίτ, η οποία ανέλαβε να εισηγηθεί νέο ιδεολογικό σχήμα για τους Επτανησίους και χρειάστηκε κατά την επεξεργασία του να θυσιάσει τη συμμετοχή της στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές, να δημιουργήσει γέφυρες και να στείλει συνδέσμους στο εθνικό κέντρο και να αναγνώσει το ιόνιο παρελθόν με τα ερωτήματα της ιστορικής συνέχειας, της αναφομοίωτης εθνικής συνείδησης, της συμμετοχής στους αγώνες του έθνους, της καθαρότητας της γλώσσας, της διατήρησης των ηθών και των εθίμων, του λαϊκού πολιτισμού και των μνημείων του λαϊκού λόγου και της προσωπικής δημιουργίας.

Αν θέλαμε ένα παράδειγμα για τον συσχετισμό στη διαχρονία της ιταλοφωνίας και της ελληνοφωνίας, το παράδειγμα της ιόνιας ιστοριογραφίας μάς δίνει εικόνα ανάγλυφη.

Μοναδικό έργο Ιστορίας των Ιόνιων Νησιών, που καλύπτει τη μικρή αλλά δραματική περίοδο των μεγάλων αλλαγών 1797-1801, είναι το *Memoirie storiche sulla fondazione della Repubblica Jonica ossia delle Sette Isole Unite*, τυπωμένο στο Μιλάνο το 1802, του Κυθήριου επαναστάτη και ήδη εξόριστου Giorgio Paulini. Είναι μια ιστορία του βιωμένου σύντομου χρόνου αυτών που έγιναν και εν πολλοίς δεν υπάρχουν πια. Το επόμενο έργο θα τυπωθεί στην Αθήνα το 1856, γραμμένο ελληνικά από ένα σχεδόν αποκλειστικά ιταλογράφο, τον Ζακυνθινό σπουδαίο ιστορικό Ερμάννο Λούντζη, με τίτλο *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*. Θα ακολουθήσει το 1863 ο Παναγιώτης Χιώτης, ο κατ' εξοχήν ιστορικός μέσα στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας και ελληνογράφος, που δεν «μολύνθηκε» από την ιταλογραφία ούτε στιγμή.

Οι επί μέρους νησιωτικές τοπικές Ιστορίες δείχνουν τα πράγματα καθαρότερα. Οι Ιστορίες της Κέρκυρας από το 1672 με τον Μάρμορα ως το 1848 με τον Μουστοξύδη γράφονται ιταλικά, ακόμη και από τον Μουστοξύδη, επίσημο ιστοριογράφο της Επτανήσου Πολιτείας. Η ελληνογραφία θα αργήσει και θα έλθει με τα σημαντικά έργα του Ιωάννη Ρωμανού από το 1870, συνοδευμένη με μια ψύχραιμη απολογία για τα ίχνη του φραγκισμού στην Κέρκυρα, τη διάδοση της βενετικής διαλέκτου, τις προσπάθειες διάσωσης της ελληνικής γλώσσας, την ελληνογραφία των ευγενών, έστω και ως εξαίρεση. Τρία τυπωμένα ιταλικά έργα Ιστορίας της Ζακύνθου έχουμε από το 1756 ως το 1811. Το επόμενο έργο στα ελληνικά είναι του 1849, του Παναγιώτη Χιώτη. Δύο τυπωμένα έργα ιταλικά Ιστορίας της Κεφαλονιάς έχουμε το 1804 και το 1807. Το 1843 θα κυκλοφορήσει στη Βενετία στα ελληνικά το έργο του Άνθιμου Μαζαράκη *Βιογραφία των ενδόξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνίας*. Από το 1814 ως το 1825 δημοσιεύει στα ιταλικά τα ιστορικά έργα του για τη Λευκάδα ο Δημήτριος Πετριτσόπουλος. Ο επό-

μενος ιστορικός της, Ιωάννης Σταματέλος, θα δημοσιεύει στα ελληνικά τις μελέτες του από το 1851 και μετέπειτα.

Η ιταλογραφία της επανησιακής ιστοριογραφίας φτάνει στο κύριο σώμα της ως τη δεκαετία του 1820, ενώ η ελληνογραφία αρχίζει από τη δεκαετία του 1840. Μας είναι χρήσιμη η πρόχειρη εκτίμηση ότι η ελληνική Επανάσταση και η συγκρότηση του εθνικού κέντρου και της ιδεολογίας του μπορούν να συνδεθούν με την πολύχρονη περίοδο σιωπής, από τα τέλη της ιταλογραφίας ως την αρχή της ελληνογραφίας έργων επανησιακής ιστοριογραφίας.

Από το παρατηρητήριο που παρακολουθήσαμε την ανάδυση της επανησιακής ταυτότητας συνδέοντάς την με την παράμετρο της γλώσσας των Επτανησίων και τις μεταβλητές της διαμόρφωσής της, την είδαμε να κρυσταλλώνεται με τους δύσκολους όρους που επέβαλλε η συλλογική πορεία της ξενοκρατούμενης επανησιακής κοινωνίας: με αγώνες, θυσίες, απογοητεύσεις και πραγματώσεις. Σε αυτό το ίδιο πλαίσιο αναδεικνύονται και οι ιόνιες νησιωτικές ιστορικές τοπικότητες. Οι αναφορές σε όλα τα νησιά, τις δύο μέρες του Συμποσίου μας, ήταν πολλές. Η Λευκάδα, που μας φιλοξενεί, ας έχει προνομιακά την παραδειγματική τελευταία αναφορά και ας δώσουμε τον λόγο στον ευκατάστατο αστό πολίτη Σπυρίδωνα Λογοθέτη, διαβάζοντας από όσα αναφέρει στον Πρόεδρο και το Συμβούλιο της Λευκάδας, στις 24 Μαρτίου 1802, τρίτο χρόνο της Επτανήσου Πολιτείας: «[...] ετούτη η Πολιτεία μας είναι συνθεμένη από Γιένος Ρομαϊκόν, και η παντοδύναμος δεξιά του υψίστου Θεού ένευσεν εις τας καρδίας των Κρατίστων Αυτοκρατόρων υπερασπιστών του Γιένουσματος και μας επιλοδόρισαν το πολύτιμον προνόμιον της αυτονομίας και μας εμψυχόνουν να βαλθούμε να αποκτήσομεν εκίνιν την προκοπήν οπού εστόλιζεν τους αρχίεους Προπατόρουσματος, ήγγουν το γιένος των Ελλίνων από τους οπίους καταγόμεθα. Είναι αναγκιεότατον και πρεποδέστατον να μιν γράφεται και να μιν ομιλίται πλέον η Ιταλική γλώσσα εις τα Κριτιριάμας αλλά η φυσικήμας η Ρομαϊκή διά να καταλαμβάνονται τα ζιτήματα και δίκιεα των κρινομένων τόσον από τους Κριτάς, ωσάν και από το ακροατίριον, μιν ώντας καμίαν χρίαν να ομιλίται και να γράφεται εις τας Πράξις πλέον η Ιταλική γλώσσα, μάλιστα είναι μία εσχίνη του Γιένουσματος να ομιλούμε αυτήν την αλογιενή γλώσσαν, την οπίαν εξ ανάγκης ομιλούσαμε υποκάτο από την εξουσίαν των Βενετών, και εις τέτοιον τρόπον με την συνεχή χρίσιν [της φυσικής μας γλώσσας] να την ανακιενίσωμεν προς μεγαλότατην οφέλειαν [...]».¹

1. Βλ. έκδοση της αναφοράς, στο τέλος της ανακοίνωσης.

Καλύτερη ομολογία επτανησιακής ταυτότητας, και τόσο νωρίς, δεν θα μπορούσαμε να έχουμε: Γένος ρωμαϊκόν, αρχαιοελληνική καταγωγή, φυσική ρωμαϊκή γλώσσα αντί της ιταλικής, χριστιανική πίστη και αυτονομία, δώρημα των ισχυρών αυτοκρατόρων της Ρωσίας και της Τουρκίας στη συγκυρία των μεγάλων πολιτικών μεταβολών και εμφύχωση για προκοπή αντάξια των αρχαίων προγόνων.² Τα μεγάλα μηνύματα του 1797 κρατούσαν, παρά τις διαφεύσεις από την πολιτεία των Δημοκρατικών Γάλλων στα Επτάνησα, τα πισωγυρίσματα με τον ερχομό του προβληματικού δίδυμου Ρώσοι – Τούρκοι και τις συντηρητικές πρόνοιες στο χτίσιμο της Επτανήσου Πολιτείας: Ο Λογοθέτης φαίνεται να αφομοίωσε πολύ γρήγορα τα επτανησιακά κηρύγματα της ελευθερίας και κυρίως φαίνεται να διατήρησε την πίστη του σε αυτά, παρόλο που χρειάστηκε μαζί με άλλους συμπολίτες να αρνηθεί, στον Γάλλο Νομάρχη το 1798, τον διορισμό του στη Δημογεροντία, αφού σκοπός ήταν να αντικαταστήσουν παραιτηθέντες συμπολίτες από αυτές τις θέσεις, γιατί δεν θέλησαν να ικανοποιήσουν τη διαταγή του Νομάρχη για δάνειο της Λευκάδας 1.500 ταλίων για τη συντήρηση του γαλλικού στρατού.³ Οι θέσεις του για τη γλώσσα και την καλλιέργειά της είναι κρουστάλλινες: πίστη στη φυσική ρωμαϊκή γλώσσα, η οποία με τη συνεχή χρήση θα ανακαινίζεται και θα τελειοποιείται «προς μεγαλότατην οφέλειαν» πρώτα της απονομής δικαιοσύνης και ύστερα των άλλων λειτουργιών της στην κοινωνία. Είναι η ώρα που έχουν αρχίσει οι συζητήσεις στην προπαρασκευαστική επιτροπή του Συντάγματος του 1803 της Επτανήσου Πολιτείας, που σημείωνε ότι «έδει να ανακληθῆ ως επίσημος γλώσσα του κράτους η ευγενής, πλουσία και αρμονική διάλεκτος, διωχθείσα ένεκα της μακροχρονίου κυριαρχίας των Βενετών και να γίνει γλώσσα της Κυβερνήσεως και των δημοσίων υπαλλήλων.»⁴

2. Βλ. και την πρώτη σελίδα αυτής της ανακοίνωσης και Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Η εθνική ιδεολογία και η επτανησιακή ελληνοφωνία», *ό.π.*, σ. 349-355, όπου πολλές αναφορές για τις πηγές και τη διαμόρφωση της ιδεολογίας αυτής.

3. Κ. Γ. Μαχαιράς, *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Λευκάδος (1797-1810)*, τ. Α', Αθήνα 1954, σ. 64. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, ανατύπωση με συμπληρώσεις και διορθώσεις του συγγραφέα, τ. Β', Αθήνα 2006, σ. 29.

4. Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Η εθνική ιδεολογία και η επτανησιακή ελληνοφωνία», *ό.π.*, σ. 355-356: Στο Σύνταγμα του 1803 θεσπίστηκε η αναβολή της ελληνομάθειας για τους δημόσιους λειτουργούς για το 1810 και της χρήσης της κοινής ελληνικής στις υπηρεσίες του δημοσίου για το 1820. Το πρόβλημα της απουσίας της ελληνικής από τη δικαστική διαδικασία είναι οξύ και θεωρείται ότι παραβιάζει τα δημοκρατικά δικαιώματα των πολιτών. Τον λόγο του Λογοθέτη θα επαναλάβουν, σε δραματικότερο τόνο και πλαίσιο, στον Άγγλο Αρμοστή το 1819 οι κάτοικοι του χωριού Εγκλουβή Λευκάδας, την επαύριον

Η ανάγκη για μια φυσική, κοινή ελληνική γλώσσα για την εκπαίδευση και όλες τις ανάγκες του βίου γίνεται συστατικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας, ενώ η ιταλική γλώσσα, παρ' όλη τη λάμψη του ιταλικού πολιτισμικού συνεχούς στην ιταλόφωνη επτανησιακή λογιосύνη και επιστήμη, θεωρείται γλώσσα της φραγκικής και της βενετικής κατάκτησης που ανατράπηκε, και εκείνη την ώρα ήταν απαξιωμένη και, το χειρότερο, εξ αιτίας της διάδοσής της στα μεσαία και ανώτερα στρώματα ήταν επικίνδυνη αντίπαλος της κοινής ελληνικής.

Τα ίδια χρόνια, οι άρχοντες, οι κρατικοί αξιωματούχοι, οι ιταλοσπουδαγμένοι δοτόροι, οι λόγιοι, οι αρχαιολογούντες συλλέκτες αρχαιοτήτων και ιδρυτές ιδιωτικών μουσείων πρόβαλλαν την επτανησιακή και τη λευκαδική ταυτότητα διαφορετικά. Εξέχον παράδειγμα ο Δημήτριος Πετριτσόπουλος (1764-1833), ο οποίος είχε εγκαινιάσει το 1814 τη δημοσίευση τμημάτων της ιστορικής σύνθεσης που είχε σχεδιάσει: μια γενική Ιστορία της Λευκάδας από την αρχαιότητα ως τις μέρες του, με εμβόλιμες ειδικότερες δημοσιεύσεις. Άρχοντας και κρατικός αξιωματούχος όλων των κυριαρχιών της Επτανήσου, από το 1798 ως το 1809, παραιτείται για να ασχοληθεί με πιο προσωπικά ενδιαφέροντα, όπως η αρχαιολογία της Λευκάδας και το ιδιωτικό αρχαιολογικό μουσείο που δημιούργησε, με νομίσματα, σφραγίδες, επιγραφές και άλλες αρχαιότητες. Η μετάβασή του στην Ιταλία, όπου συνόδευσε τον γιο του Πέτρο (1792-1849) για να σπουδάσει νομικά, και οι σχέσεις του με Ιταλούς διανοούμενους, στις Ακαδημίες των οποίων έγινε μέλος, κίνησαν τις συγγραφικές του φιλοδοξίες και τον οδήγησαν να σχεδιάσει μια γενική ιστορία της Λευκάδας στα ιταλικά, που αρχίζει να εκδίδει τμηματικά στη Φλωρεντία το 1814 (και ως το 1825), προβάλλοντας το παρελθόν της πατρίδας του και χαράζοντας την ταυτότητά της για τους Ιταλούς και Ευρωπαίους ακαδημαϊκούς πρώτα και τους ιταλομαθείς λογίους της Επτανήσου και της Λευκάδας ύστερα, στο πλαίσιο του ιταλικού πολιτισμικού συνεχούς που βρίσκεται γι' αυτούς ακόμη στη λάμψη του, καθώς θα αργήσει να αμφισβητηθεί.⁵

Ο διάδοχός του στη λογιосύνη από τη δεκαετία του 1850, ο Ιωάννης

της αποτυχημένης αγροτικής εξέγερσης της Λευκάδας: «και οι μεθοδικές [οι δίκες κατά τις τακτικές μεθόδους] διατί να μην κρίνονται εις την απλήν γλώσσαν την εδική μας αλλά ή ελληνικά ή φράγκικα».

5. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η Λευκάδα και οι ιστορικοί της: γενική σκιαγραφία», *Πρακτικά του Συνεδρίου Η Λευκάδα και οι ιστορικοί της, 19ος-20ός αι.*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα, 5-7 Αυγούστου 2008, Αθήνα 2009, σ. 23.

Ν. Σταματέλος (1822-1881), ριζοσπάστης και ενωτικός στα φοιτητικά του χρόνια, φιλόλογος, επιγραφολόγος, γλωσσολόγος και λαογράφος, συλλέκτης και μελετητής μεγάλου αριθμού αρχαιολογικών και φιλολογικών τεκμηρίων όλων των εποχών της λευκαδίτικης Ιστορίας, θα λειτουργήσει στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας της συνέχειας και της ενότητας της ελληνικής Ιστορίας και θα αναδείξει στο έργο του τη λευκαδική ταυτότητα ως επιμερισμό λιγότερο της επτανησιακής και πολύ περισσότερο της εθνικής ταυτότητας. Θα θυσιάσει και αυτός τη φυσική, ρωμαϊκή γλώσσα υπέρ της εθνικής καθαρρεύουσας, όπως είχε αποφασίσει το εθνικό κέντρο, αφού μόνο αυτό φάνταζε ότι μπορούσε να εξασφαλίσει και για τους Επτανησίους τη σκέπη της εθνότητας και την προοπτική στο μέλλον, στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας.⁶

Τελειώνοντας θα ήθελα να σημειώσω ότι οι περισσότεροι από εμάς, που είχαμε την τιμή να σας παρουσιάσουμε τις ανακοινώσεις μας, βρεθήκαμε μαζί και στο Θ' Πανιώνιο Συνέδριο των Παξών, το 2010, στο πλαίσιο παρόμοιας θεματικής ενότητας για τις πολιτισμικές εκφράσεις της επτανησιακότητας (17ος-19ος αιώνας).⁷ Τα Πρακτικά του Συμποσίου μας πρέπει να μελετώνται παράλληλα με τα Πρακτικά του Θ' Πανιονίου Συνεδρίου, που εκδόθηκαν σε δύο τόμους το 2014 και τα φέραμε δώρο στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη.

Με την ανακοίνωσή μου ολοκληρώνεται ο κύκλος του Συμποσίου μας «Πολιτισμικές εκφράσεις της επτανησιακής ταυτότητας, 17ος-20ός αιώνας», με το οποίο θελήσαμε, οργανωτές, ομιλητές και ακροατήριο, να τιμήσουμε και στη Λευκάδα τα 150 χρόνια από την Ένωση, όταν οι Επτανησίοι εισήλθαν στην εθνική σκηνή με κλονισμένα πολλά από τα ιδεολογικά οικοδομήματα και τις πολιτισμικές εκφράσεις της πορείας τους, ίσως και χάριν της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, για την οποία μαθήτευσαν δεκαετίες και πίστεψαν ότι ήταν η μοναδική λύση. Από την επομένη άρχιζε ο αγώνας της αφομοίωσης, που δεν θα της αρκέσει ένας αιώνας για να ολοκληρωθεί, με

6. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881). Ο λόγιος και ο δάσκαλος. Τα δημοσιεύματα. Τα κατάλοιπα. Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Πρακτικά ΙΑ' Συμποσίου, Ποίηση: Γιώργος Σεφέρης, Ιστορία – Φιλολογία: Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881), Νικόλαος Ι. Σταματέλος (1861-μετά 1901 [=1889]), Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945), Περιβάλλον και Οικονομία: Η ανάπτυξη της Λευκάδας, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα, 17-19 Αυγούστου 2006, Αθήνα 2007, σ. 63-142.

7. Εταιρεία Παξινών Μελετών, Θ' Πανιώνιο Συνέδριο, Παξοί, 26-30 Μαΐου 2010, Πρακτικά, τ. Β', Παξοί 2014, σ. 97-370.

προθυμίες αλλά και αντιστάσεις. Σε αυτή την πορεία η επτανησιακότητα φαινόταν για τους Ιονίους άλλοτε δύναμη για την ισότιμη ενσωμάτωση, άλλοτε όπλο για την ώρα των αδικιών και κάποτε ψυχολογικό καταφύγιο για τις ώρες της αδιέξοδης αναδίπλωσης.

ΕΚΔΟΣΗ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Σπυριδων Λογοθέτης, Λευκάδα, 24 Μαρτίου 1802, προς τον Πρόεδρο και το Συμβούλιο Λευκάδας.

ΓΑΚ, Αρχεία Λευκάδας, Επτάνησος Πολιτεία, 04.01.04.002. Μονόφυλλη αναφορά πρωτότυπη, γραμμένη και στις δύο όψεις, όχι αυτόγραφη, αλλά υπογραμμένη από τον αναφερόμενο. Στο πάνω μέρος της αναφοράς σημείωσε αυτός που την παρέλαβε: *Adi 24 Marzo 1802 s.v. Presentata dal infrascritto S' Spiridion Logoteti [.....] και τους αριθμούς 358, 107, 167 (οι δύο πρώτοι διαγραμμένοι).*

Εὐγενέστατοι Πρόεδρε, καί λαμπρότατο Κονσέγιο.

Εἶναι μία ἀλήθεια ἀναντίρτος ὅτοι οἱ Νόμοι και οἱ πράξεις κάθε Αὐθεντίας πρέπει νά γράφοντε εἰς τήν φυσικήν διάλεκτον τοῦ κάθε Ἔθνους δια νά καταλαμβάνονται ἀπό τούς ἀνθρώπους τοῦ Γιένους πρὸς κινήν εὐχαριστίαν καί περισσοτέραν ἀσφάλειαν τῶν ὑποθέσεόντων. Τούτην τήν ἀλήθειαν τήν βεβαιώνη ἡ πάντελος χρίσις ὄλλων τῶν διαφόρων Ἐθνῶν. Ἐστοντας λιπόν καί ἐτούτη ἡ Πολιτείαμας εἶναι συνθεμένη ἀπό Γιένος Ρομαϊκόν, καί ἡ παντοδύναμος δεξιὰ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἔνευσεν εἰς τάς καρδίας των Κρατίστων Αὐτοκρατόρων ὑπερασπιστῶν τοῦ Γιένουςμας και μας ἐφιλοδόρισαν τό πολῦτιμον προνόμιον τῆς αὐτονομίας καί μάς ἐμψυχόνουν νά βαλθοῦμε νά ἀποκτίσομεν ἐκίνιν τήν προκοπήν ὅπου ἐστόλιζεν τούς ἀρχιεούς Προπατόρουςμας, ἤγγουν τό γιένος τῶν Ἑλλίνων ἀπό τούς ὀπίους καταγόμεθα. Εἶναι ἀναγκιεότατον καί πρεποδέστατον νά μιν γράφεται καί νά μιν ὀμιλίται πλέον ἡ Ἰταλική γλῶσσα εἰς τά Κριτιρίαμας ἀλλά ἡ φυσικίμας ἡ Ρομαϊκή διά νά καταλαμβάνονται τά ζιτήματα και δίκια τῶν κρινομένων τόσο ἀπό τούς Κριτάς, ὡσάν καί ἀπό τό ἀκροατίριον, μιν ὄντας καμίαν χρίαν νά ὀμιλίται καί νά γράφεται εἰς τάς Πράξεις πλέον ἡ Ἰταλική γλῶσσα, μάλιστα εἶναι μία ἐσχίγη τοῦ Γιένουςμας νά ὀμιλοῦμε αὐτήν την ἀλογιενή γλῶσσαν, τήν ὀπίαν ἐξ ἀνάγκης ὀμιλοῦσαμε ὑποκάτο ἀπό τήν ἐξουσίαν τῶν Βενετῶν, και εἰς τέτοιον τρόπον μέ τήν συνεχή χρίσιν νά τήν ἀνακιενίσωμεν πρὸς μεγαλότατην ὀφέλειαν και πολιπλισιασμόν ἐκείνων τῶν ὑποκιμένων ὅπου ἤθελε μετέρχοντε τήν ἐπιχίρισιν τῶν Διαφενδευτῶν εἰς τά Κριτήρια. Καί ἐάν τινάς ἀπό ἡμᾶς καταφρονιτής τοῦ γιένουςμας ἤθελε προβάλη καμίαν ἐναντίοσιν εἰς τούτο, λέγοντας ὅτοι ἡ Νόμοι μέ τούς ὀπίους πο-

λιτεβόμεσθεν εἶναι εἷς τὴν Ἱταλικὴν γλῶσσαν; οἱ ἀπόκρισις εἶναι ἔτοιμος. Ὅσοι ὄντας πολλή Νόμοι Λατίνοι μόνον εἷς τὸ στάτο τὸ Βενέτικον καὶ εἷς τὴν περίστασιν, ὅπου νά ἦτον τινάς ἀπό αὐτοῦς ἐξιγόνταν εἷς τὸ / Ἱταλικόν διὰ νά τὸ καταλάβουν. Ἐτζη καὶ τώρα ὅταν ἡ χρία τὸ καλέση θέλει ἐξιγόντε καὶ νά διαβάζωνται ἀπὸ τοὺς Διαφενδευτάς εἷς τὸ Ρομαϊκόν.

Παρακινιμένος λιπόν ἐγὼ ὁ ὑπογεγραμμένος ἀπὸ ζῆλον διὰ τὴν δόξαν τοῦ Γένουσματος καὶ διὰ τὴν κινήν εὐχαρίστισιν καὶ ὀφέλειαν ζιτῶ ταπινά ἀπο τὴν εὐγιενή Προεδρία νά προβαλθῆ εἷς τοῦτο τὸ εὐγιενές Γενικόν Κονσέγιο ἄν εἶναι ἡ γνώμιτου νά δεχθούν καὶ νά στερεόσουν το ἐξίς ζιτιμάμου, ὅτοι ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ εἷς τὸ ἐξίς ὄλλα τὰ Κριτήρια, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν Προεδρίαν, καὶ τελιόνοντας εἷς τὸ μικρότερον Κριτίριον καὶ μαγιστράτον νά γράφουν καὶ νά ὀμιλοῦν ἀπλά Ρομαϊκά διὰ νά καταλαμβάνουν καὶ ἡ Κριταὶ καὶ ἡ Κρινόμενη καὶ ἡ Ἀκροατέ, φιλάτοντας ὅτοι ὀπόταν μέλει νά γράψουν πρὸς το ἐξοχότατον σενάτο, τότε μόνον νά μεταχιρίζωνται τὴν γλῶσσαν τὴν Ἱταλικήν. Τοῦτο τὸ ὀρθόν καὶ δικαιολογειμένον ζιτιμάμου τὸ προβάλω διὰ νά λάβη τὴν κίροσίντου, καὶ μένω μέ ὄλον τὸ σέβας.

Σπυρίδων Λογοθέτης